

ASKIYADA HOZIRJAVOBLIKNING AHAMIYATI

Isroiljonov Bekislom
Qo'qon davlat univesiteti
Xalq ijodiyoti kafedrası, talaba

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20523895>

Annotatsiya: Askiya o'zbek xalq og'zaki ijodining noyob janrlaridan biri bo'lib, unda so'z ustalik, zukkolik va tezkor fikrlash muhim o'rin tutadi. Ushbu maqola askiya san'atida hozirjavoblikning markaziy ahamiyatini tahlil qiladi. Hozirjavoblik askiyaning jonli va dinamik xususiyatini ta'minlab, ijrochilarning o'zaro musobaqasida yorqin va kulgili javoblar berish imkonini beradi. Bu esa tomoshabinlar bilan aloqani mustahkamlab, askiyaning badiiy qimmatini oshiradi hamda uning avloddan avlodga o'tishida hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: askiya, hozirjavoblik, o'zbek xalq ijodi, og'zaki san'at, hazil, improvizatsiya, so'z ustasi, madaniy meros

Kirish

Askiya janri asrlar davomida shakllanib, XV asrga kelib mustaqil janr sifatida mustahkamlangan va ayniqsa Farg'ona vodiysi hamda Toshkentda XVIII-XIX asrlarda yuksak taraqqiyotga erishgan [2, 3]. Askiyachilar til boyligi, so'z o'yinlari, hazil va satira shakllarini mahorat bilan qo'llaydigan, o'tkir zehni shaxslardir [2]. Ulardan mavzudan chetga chiqmasdan, qisqa, mazmunli, o'tkir va kulgili javoblar berish talab etiladi; aks holda, noto'g'ri so'z tanlash mag'lubiyatga olib keladi [2]. Hozirjavoblik, improvizatsiya va keng lug'at boyligi askiya ijrosining ajralmas shartlari bo'lib, janrning dinamikligi va jozibasini ta'minlaydi [3]. Askiya san'ati tarixan og'zaki "ustoz-shogird" an'analari orqali avloddan avlodga o'tib kelgan bo'lib, yozma manbalarning yetishmasligi uning kelajak avlodlarga yetkazilishida muammolar tug'dirgan [1, 3].

Ushbu muammolarni bartaraf etish hamda milliy madaniy merosimizni asrab-avaylash maqsadida Prezidentning 2023-yil 11-iyuldagi PQ-222-sonli qarori bilan askiya va qiziqchilik san'atini rivojlantirishga qaratilgan choralar belgilandi, jumladan, Marg'ilonda Yusufjon qiziq Shakarjonov nomidagi Respublika askiya va qiziqchilik san'ati markazi tashkil etildi [1, 3]. Askiya bo'yicha ilmiy tadqiqotlar 1960-yillardan boshlangan bo'lsa-da, hozirjavoblikning ushbu janrdagi badiiy-estetik, psixologik va ijtimoiy funksiyalarini chuqur tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi [1, 3]. Mazkur maqola askiya san'atida hozirjavoblikning nazariy asoslarini, tarixiy o'rnini, badiiy-estetik va psixologik funksiyalarini tizimli ravishda o'rganishga, shuningdek, uning zamonaviy jamiyatdagi ahamiyatini yoritishga qaratilgan.

So'nggi yillarda, ayniqsa askiyaning 2014-yilda UNESKoning nomoddiy madaniy merosi ro'yxatiga kiritilishi [1] hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-iyuldagi PQ-222-sonli qarori bilan askiya va qiziqchilik san'atini rivojlantirishga qaratilgan choralar belgilanishi [1, 3] ushbu janrga bo'lgan ilmiy qiziqishni yanada oshirdi. Bu esa tadqiqotchilarni askiyaning har bir elementini, jumladan, hozirjavoblikni yanada chuqur, kompleks va fanlararo yondashuvlar asosida o'rganishga undamoqda. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda hozirjavoblik nafaqat askiyaning texnik jihati, balki uning falsafiy mohiyati, ijrochining shaxsiy mahorati va auditoriya bilan o'zaro munosabatini belgilovchi asosiy omil sifatida ko'rib chiqilmoqda.

Hozirjavoblikning lingvistik tahlili so'nggi tadqiqotlarda alohida o'rin tutadi. Askiya ijrosida so'z o'yinlari, metafora, metonimiya, ironiya, kinoya kabi badiiy tasvir va ifoda vositalarining tezkorlik bilan qo'llanilishi hozirjavoblikning lingvistik mexanizmlarini ochib beradi [4]. Zamonaviy lingvistika, xususan, pragmalingvistika va diskurs tahlili doirasida askiyachilarning

nutqiy strategiyalari, soʻz tanlash mahorati, kontekstga mos javob berish qobiliyati va auditoriyaning reaksiyasini hisobga olish jarayonlari oʻrganilmoqda. Bu tadqiqotlar hozirjavoblikning nafaqat soʻz boyligi, balki tilning chuqur semantik va pragmatik qatlamlarini tushunish, ularni tezkorlik bilan manipulyatsiya qilish qobiliyatiga asoslanganligini koʻrsatadi. Askiyachining bir necha soniya ichida murakkab soʻz oʻyinlarini yaratishi, mavzuga mos, kulgili va oʻtkir javob berishi tilning kognitiv jihatdan qay darajada faol ishlatilishidan dalolat beradi.

Psixologik nuqtai nazardan, hozirjavoblik ijrochining kognitiv chaqqonligi, xotira, ijodkorlik, stressga chidamlilik va hissiy intellekt kabi xususiyatlari bilan chambarchas bogʻliq. Askiya musobaqasi davomida askiyachilarning tezkor fikrlashi, mavjud bilimlarni yangi kontekstda qoʻllay olishi, kutilmagan vaziyatlarda oʻzini yoʻqotmasdan, ijodiy yechim topishi psixologik tadqiqotlar uchun qiziqarli obyektidir. Soʻnggi ilmiy ishlar hozirjavoblikni shaxsning oʻziga xos xususiyati sifatida emas, balki mashqlar, tajriba va doimiy intellektual faoliyat orqali rivojlantiriladigan koʻnikma sifatida koʻrib chiqmoqda. Bu esa hozirjavoblikni rivojlantirish metodikalarini ishlab chiqishga, shuningdek, uning taʼlim jarayonlaridagi ahamiyatini oʻrganishga yoʻl ochadi. Askiya ijrosidagi hozirjavoblik ijrochining oʻziga ishonchini oshirish, auditoriya bilan emotsional aloqa oʻrnatish va hatto ijtimoiy stressni yengishda ham muhim psixologik funksiyani bajaradi.

Askiya sanʼatining "ustoz-shogird" anʼanalari orqali avloddan avlodga oʻtib kelganligi [1, 3] hozirjavoblikni oʻrganishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyatini oshiradi. Soʻnggi tadqiqotlar hozirjavoblikni rivojlantirishning nozik jihatlarini, yaʼni ustozlarning shogirdlarga soʻz boyligini oshirish, tezkor fikrlashni shakllantirish, improvizatsiya mahoratini oʻrgatish usullarini tahlil qilmoqda. Bu jarayon nafaqat til va nutq madaniyatini, balki mantiqiy fikrlash, kuzatuvchanlik va ijodiy yondashuvni ham oʻz ichiga oladi. Yozma manbalarning yetishmasligi [1, 3] bu sohadagi tadqiqotlarni murakkablashtirsa-da, zamonaviy texnologiyalar (masalan, videoyozuvlar, raqamli arxivlar) yordamida bu anʼanalarni hujjatlashtirish va tahlil qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Margʻilonda Yusufjon qiziq Shakarjonov nomidagi Respublika askiya va qiziqchilik sanʼati markazining tashkil etilishi [1, 3] hozirjavoblikni oʻrgatish va rivojlantirish boʻyicha amaliy tadqiqotlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Umuman olganda, askiya boʻyicha dastlabki ilmiy ishlar janrning umumiy xususiyatlarini yoritgan boʻlsa, zamonaviy adabiyotlar hozirjavoblikning lingvistik, psixologik, sotsiologik va pedagogik jihatlarini chuqur tahlil qilishga intilmoqda. Bu tadqiqotlar hozirjavoblikni askiya sanʼatining shunchaki bir elementi emas, balki uning mohiyatini belgilovchi, badiiy-estetik taʼsirini taʼminlovchi va ijtimoiy funksiyalarini amalga oshiruvchi markaziy omil sifatida koʻrib chiqishga asos yaratadi. Biroq, hozirjavoblikning barcha funksiyalarini kompleks tarzda, fanlararo yondashuvlar asosida tizimli tahlil qilish boʻyicha hali ham yetarli darajada chuqur tadqiqotlar mavjud emas. Mazkur maqola aynan shu boʻshliqni toʻldirishga, hozirjavoblikning nazariy asoslarini, tarixiy oʻrnini, badiiy-estetik va psixologik funksiyalarini tizimli ravishda oʻrganishga qaratilgan boʻlib, shu orqali askiya sanʼati boʻyicha zamonaviy ilmiy adabiyotlarga oʻz hissasini qoʻshishni maqsad qilgan.

Mazkur tadqiqot askiya sanʼatida hozirjavoblikning ahamiyatini chuqur va har tomonlama oʻrganishga qaratilgan boʻlib, uning nazariy asoslarini, tarixiy rivojlanishini, badiiy-estetik va psixologik funksiyalarini, shuningdek, zamonaviy jamiyatdagi oʻrnini kompleks tahlil qilishni maqsad qiladi. Tadqiqotning metodologik negizi fanlararo yondashuvga asoslangan boʻlib, folkloristika, lingvistik, psixologiya, sotsiologiya va madaniyatshunoslik kabi turli fan sohalarining nazariy va amaliy usullaridan foydalaniladi. Bu yondashuv hozirjavoblik fenomenini

askiya kontekstida nafaqat tilshunoslik yoki adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan, balki ijrochining kognitiv jarayonlari, auditoriya bilan o'zaro munosabatlari va ijtimoiy-madaniy ta'siri jihatidan ham tushunish imkonini beradi. Fanlararo yondashuv askiya san'atining murakkab tabiatini to'liq yoritish va hozirjavoblikning ko'p qirrali funksiyalarini chuqur tahlil qilish uchun zarurdir.

Tadqiqotning nazariy asosini bir qancha ilmiy yo'nalishlar tashkil etadi. Birinchidan, folkloristika va adabiyotshunoslik nazariyalari askiya janrining kelib chiqishi, shakllanishi, turlari va badiiy xususiyatlarini, shuningdek, og'zaki ijod an'analarning hozirjavoblikni rivojlantirishdagi o'rnini tushunish uchun muhimdir [6]. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlar askiyaning tarixiy ildizlarini, uning xalq og'zaki ijodidagi o'rnini va janrning evolyutsiyasini tahlil qilishga imkon beradi. Ikkinchidan, lingvistika, xususan, pragmalingvistika va diskurs tahlili nazariyalari askiyachilarning nutqiy strategiyalarini, so'z o'yinlari, metafora, metonimiya, ironiya va kinoya kabi badiiy tasvir va ifoda vositalarining tezkorlik bilan qo'llanilishi mexanizmlarini ochib beradi [7]. Bu nazariyalar hozirjavoblikning nafaqat so'z boyligi, balki tilning chuqur semantik va pragmatik qatlamlarini tushunish, ularni tezkorlik bilan manipulyatsiya qilish qobiliyatiga asoslanganligini ko'rsatadi. Xususan, nutqiy aktlar nazariyasi askiyachining har bir javobini ma'lum bir maqsadga qaratilgan harakat sifatida ko'rib chiqishga, uning auditoriyaga ta'sirini baholashga yordam beradi. Uchinchidan, kognitiv psixologiya va ijtimoiy psixologiya nazariyalari hozirjavoblikning ijrochining kognitiv chaqqonligi, xotira, ijodkorlik, stressga chidamlilik va hissiy intellekt kabi xususiyatlari bilan bog'liqligini o'rganishga imkon beradi [8].

Tadqiqot jarayonida ilmiy etika tamoyillariga qat'iy rioya qilinadi. Intervyu o'tkazishdan oldin ishtirokchilardan xabardor rozilik (informed consent) olinadi. Ularning shaxsiy ma'lumotlari maxfiy saqlanadi va anonimlik ta'minlanadi. Tadqiqot natijalarini e'lon qilishda ishtirokchilarning shaxsiy daxlsizligiga putur yetkazmaydigan tarzda ma'lumotlar taqdim etiladi. Madaniy sezgirlik (cultural sensitivity) tamoyili asosida askiya san'atining o'ziga xos xususiyatlari va an'alariga hurmat bilan yondashiladi, bu esa tadqiqotning ishonchliligi va ob'ektivligini oshiradi.

Ushbu tadqiqot askiya san'atida hozirjavoblikning markaziy ahamiyatini fanlararo yondashuv asosida har tomonlama yoritdi. Askianing badiiy-estetik jozibasi, ijrochining psixologik mahorati va janrning ijtimoiy funksiyalari aynan hozirjavoblik orqali namoyon bo'lishi aniqlandi. U ijrochidan o'tkir zehn, keng lug'at boyligi, tezkor improvizatsiya va kognitiv chaqqonlikni talab etib, tomoshabinlar bilan emotsional bog'liqlikni ta'minlaydi. Hozirjavoblik nafaqat ko'ngilochar vosita, balki jamiyatdagi kamchiliklarni nozik hazil bilan tanqid etuvchi, milliy qadriyatlarni targ'ib qiluvchi va ijtimoiy nazoratni amalga oshiruvchi muhim mexanizm ekanligi ta'kidlandi. Mazkur tahlil hozirjavoblikni askiya san'atining mohiyatini belgilovchi asosiy omil sifatida mustahkamlaydi va uning kelajak avlodlarga yetkazilishidagi o'rnini ko'rsatadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Madaminov A. M. Askia janrining o'ziga xos xususiyatlari. O'zbek tili va adabiyoti, 2021, №1. – https://uzjournals.edu.uz/uzbek_tili/vol2021/iss1/11/
2. Jo'rayeva A. R. O'zbek xalq og'zaki ijodida nutqiy mahoratning o'rni. Til va adabiyot ta'limi, 2022, №4. – https://uzjournals.edu.uz/til_va_adabiyot/vol2022/iss4/10/
3. Ochilov B. O'zbek xalq kulgi folklorining o'ziga xos xususiyatlari. O'zbek tili va adabiyoti, 2023, №2. – https://uzjournals.edu.uz/uzbek_tili/vol2023/iss2/12/
4. Ergasheva N. Askia matnlarining lingvopoetik xususiyatlari. Filologiya masalalari, 2021, №2. – https://uzjournals.edu.uz/filol_masalalar/vol2021/iss2/11/

5. G'aniyeva A. N. Nutqiy improvizatsiya va uning o'ziga xos xususiyatlari. Til va adabiyot ta'limi, 2023, №1. – https://uzjournals.edu.uz/til_va_adabiyot/vol2023/iss1/14/
6. Karimova D. Askiya – milliy qadriyatlarimiz ko'zgusi. O'zbekiston Milliy universiteti xabarlari, 2022.
7. Sobirova G. O'zbek xalq og'zaki ijodida dialogik nutqning o'rni. Buxoro davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, 2021
8. Xudoyberdiyeva M. Askiya ijrochilik san'atining o'ziga xos xususiyatlari. Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi, 2022.
9. G'ulomova Z. O'zbek xalq og'zaki ijodida kulgi yaratishning lingvistik vositalari. Til va adabiyot ta'limi, 2021.
10. Norboyeva M. Askiyaning yoshlar tarbiyasidagi o'rni. Fan va jamiyat, 2023, №1. – https://uzjournals.edu.uz/fan_va_jamiyat/vol2023/iss1/15/
11. Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, Komilov Mo'Minjon Abduraximjon O'G'Li, and Sh.Usmonov. "AKTYORNING OBRAZ USTIDA ISHLASHI (QO'QON SHAHAR MUSIQALI DRAMA TEATRI AKTYORI, MARHUM USTOZ SAN'ATKOR, RAXMANJON PO'LATOV ROLLARI TALQINIDA)" *Oriental Art and Culture*, vol. 4, no. 3, 2023, pp. 262-269.
12. Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, Mo'Minjon Abduraximjon O'G'Li Komilov, and Sh.Usmonov. "MUSIQIY SPEKTAKLLARDAGI BADIY YAXLITLIK OMILLARI" *Oriental Art and Culture*, vol. 4, no. 5, 2023, pp. 117-122.
13. M.Komilova. "ALISHER NAVOIY IJODIY MEROSINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI" *World of Philology*, vol. 1, no. 2, 2022, pp. 66-71.
14. Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, and Sh.Usmonov. "USTOZ SAN'ATKOR, O'ZBEKISTONDA XIZMAT KO'RSATGAN ARTIST HURSANNOY UMAROVANING IJRO MAHORATI" *Oriental Art and Culture*, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 341-347.
15. G.R.Muratova, and M.Komilova. "PARALIMPIYA SPORTI IMKONIYATLARI CHEKLANGAN SHAHSLARNI IJTIMOYILASHTIRISH USULI SIFATIDA" *Oriental Art and Culture*, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 697-701.
16. Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, and Sh.Usmonov. "QO'QON TEATR SAN'ATI IJTIMOYIY HODISA SIFATIDA" *Oriental Art and Culture*, vol. 3, no. 4, 2022, pp. 579-585.
17. Mo'minjon Komilov and Mushtariybegim Komilova. "O'ZBEKISTONDA XIZMAT KO'RSATGAN ARTIST USTOZ SAN'ATKOR XURSANNOY UMAROVA SAN'AT FIDOIYSI" *Oriental Art and Culture*, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 360-366.
18. Mo'minjon Komilov. "SAN'AT VA MADANIYAT SOHASIDAGI SIYOSATINING KONSEPTUAL NEGIZLARI VA UNING MAMLUKAT TARAQQIYOTIGA TA'SIRI" *Oriental Art and Culture*, no. 7, 2021, pp. 70-83.
19. Mushtariybegim Komilova. "SAN'AT VA MADANIYAT MENEJMENTI (BOSHQARUV SAN'ATI) HAQIDA ILMIY YONDOSHUVLAR VA UNING ZAMONAVIY KLASSIFIKATSIYASI" *Oriental Art and Culture*, no. 7, 2021, pp. 91-106.
20. Mo'minjon, Komilov, and Komilova Mushtariybegim. "ZAMONAVIY YOSHLAR MA'NAVIY INQIROZI VA UNING TEATR SAN'ATIDAGI BADIY IFODASI: IJTIMOYIY-FALSAFIY TAHLIL." *Oriental Art and Culture* scientific methodical 7.